ePublishing

Byzantina Symmeikta

Vol 8 (1989)

SYMMEIKTA 8

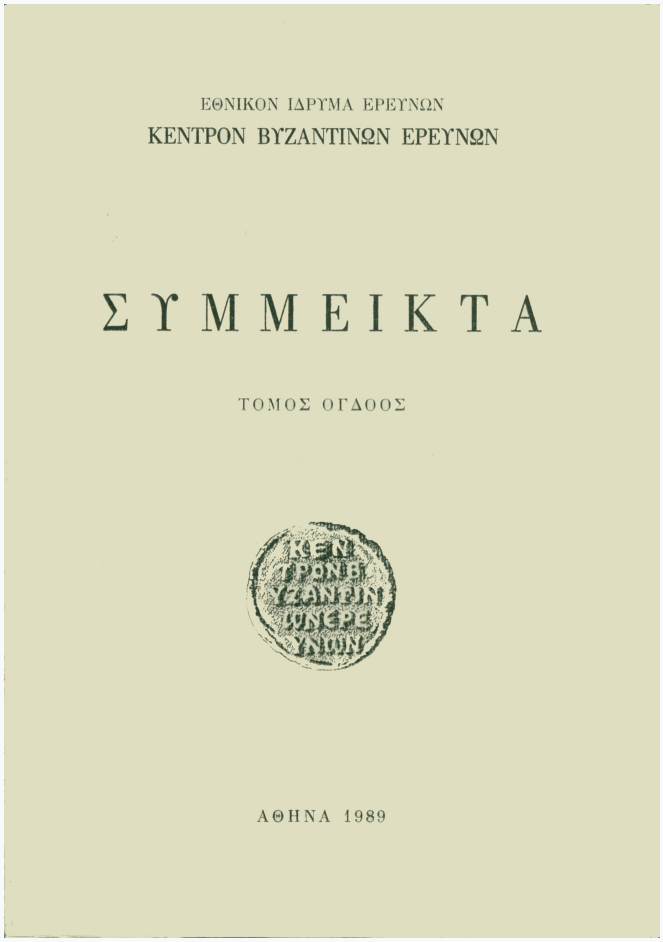

Τὸ Χρονικὸ τοῦ Χειλᾶ. Κοινωνικὰ καὶ ἰδεολογικὰ προβλήματα στὰ Κύθηρα τὸν 15ο αἰ.

Χρύσα Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

doi: 10.12681/byzsym.722

Copyright © 2014, Χρύσα Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

To cite this article:

ΜΑΛΤΕΖΟΥ Χ. Α. (1989). Τὸ Χρονικὸ τοῦ Χειλᾶ. Κοινωνικὰ καὶ ἰδεολογικὰ προβλήματα στὰ Κύθηρα τὸν 15ο αἰ. *Byzantina Symmeikta*, *8*, 15–25. https://doi.org/10.12681/byzsym.722

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 27/04/2024 18:54:37

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΧΕΙΛΑ

Κοινωνικὰ καὶ ἰδεολογικὰ προβλήματα στὰ Κύθηρα τὸν 15ο αἰ.*

Γύρω στὰ 1457, λίγα δηλαδὴ χρόνια μετὰ τὴν ἅλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἕνας Κυθήριος μοναχός, ὁ Χειλάς, ἀπευθύνει πρὸς τοὺς ἄρχοντες τοῦ νησιοῦ, *τοὺς ἐξάρχοντας ἀπὸ μέρους*, ὅπως τοὺς ἀποκαλεῖ, δεκαεξασέλιδη ἔκθεση, ὅπου ἐξιστορεῖ τὶς περιπέτειες τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, προστάτη ἁγίου τῶν Κυθήρων ποὺ εἶχε μονάσει καὶ πεθάνει ἐκεῖ στὸ διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ Ρωμανοῦ Α' Λακαπηνοῦ[1]. Ὁ Χειλὰς διαμαρτύρεται γιὰ τὴν καταπάτηση τῆς μοναστηριακῆς ἰδιοκτησίας καὶ ζητᾶ ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες νὰ ἐπέμβουν *ὡς δεφένστοροι*, ἀποκαθιστώντας τὰ δικαιώματα τοῦ μοναστηριοῦ.

Τὸ *Χρονικὸν περὶ τοῦ ἐν Κυθήροις μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου* (*Chilas Chronicon monasterii S. Theodori in Cythera insula siti*), ὅπως τὸ τιτλοφόρησαν οἱ ἐκδότες του, οἱ γνωστοὶ μεσαιωνοδίφες τοῦ 19ου αἰ. Ἰ. Βελοῦδος καὶ K. Hopf[2], παρόλο ποὺ φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι διασώζει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον τὸ ἱστορικὸ μιᾶς κυθηραϊκῆς μονῆς, ἀποτελεῖ στὴν πραγματικότητα μιὰ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα πηγὴ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ μι-

* Ἀνακοίνωση στὸ Α' Συνέδριο Ἑπτανησιακοῦ Πολιτισμοῦ (Λευκάδα, Σεπτέμβριος 1982)

1. Βλ. ἔκδοση τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, χρονολόγηση καὶ σχολιασμὸ τῶν πληροφοριῶν ποὺ παρέχει τὸ κείμενο: Ν. Οἰκονομίδη, *Ὁ βίος τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου Κυθήρων (10ος αἰ.) (12 Μαΐου - BHG³, ἀρ. 2430)*, Πρακτικὰ Τρίτου Πανιονίου Συνεδρίου, τόμ. Α', Ἀθήνα 1967, σελ. 264-291.

2. Ἰ. Βελούδου, *Χρονικὸν περὶ τοῦ ἐν Κυθήροις μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Θεοδώρου νῦν πρῶτον ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου μετὰ σημειώσεων δημοσιευθέν*, Βενετία 1868 (ὅπου καὶ παραπέμπω).— C h. H o p f, *Chroniques gréco-romanes*, Βερολίνο 1873, φωτοτυπ. ἐπανέκδ. Ἀθήνα 1961, σελ. 346-358.— Πρβλ. καὶ Ν. Δελακοβία, *Περὶ τῶν πολιούχων τῆς νήσου Κυθήρων Ἁγίου Θεοδώρου καὶ Παναγίας τῆς Μυρτιδιωτίσσης*, Πρακτικὰ τοῦ ἐν Κερκύρᾳ Πρώτου Πανιονίου Συνεδρίου, Ἀθήνα 1915, σελ. 246-249.— Γιὰ τὸ χειρόγραφο ποὺ σώζεται στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βενετίας (ἀκέφαλο, ἀνώνυμο καὶ ἀχρονολόγητο) βλ. Βελούδου, ὅ.π., εἰσαγωγὴ (χωρὶς σελιδαρίθμηση) καὶ σελ. μ', σημ. 46, ὅπου σχόλιο γιὰ τὴ χρονολογία συγγραφῆς τοῦ Χρονικοῦ· ἐπίσης, H o p f, ὅ.π., σελ. XXXVI-XXXVII.

κροῦ νησιοῦ τῶν Κυθήρων[1], γιατὶ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσομε τὴ διαμόρφωση τῆς κυθηραϊκῆς κοινωνίας σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ οἱ ἱστορικὲς μαρτυρίες ἀπουσιάζουν καὶ νὰ συλλάβομε, παράλληλα, τὸν ἰδεολογικὸ προσανατολισμὸ τοῦ πληθυσμοῦ ἀμέσως μετὰ τὴν πτώση τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀφήγηση τοῦ Χειλᾶ[2], στὰ μέσα περίπου τοῦ 14ου αἰ., οἱ κάτοικοι τοῦ νησιοῦ εἶχαν ἀναθέσει τὸ μοναστήρι ποὺ τότε ἦταν *ἄπορον καὶ ἀνενέργητον* σὲ κάποιον *Πρωτοπαπᾶν ὃς καὶ Νοταρᾶς ἐνομάζετο* (sic), ὁ ὁποῖος ἐγκαταστάθηκε στὴν περιοχὴ μαζὶ μὲ τὴν οἰκογένειά του. Σιγὰ-σιγὰ τὰ παιδιά του *ἐνομεύθησαν... τὰ προαύλια τοῦ Μοναστηρίου καὶ σώχωρα λεγόμενα, τὰ χωράφια... τὰ γύρωθεν τοῦ ναοῦ*, ἀλλά, ἐπειδὴ μάλωναν μεταξύ τους, ὁ γέροντας πατέρας τους, *θέλων εἰρηνεύσειν ταῦτα, ἐμέριζεν αὐτὰ τοῦ καθ' ἑνὸς καὶ ἔδιδε μοῖραν ἑνὸς ἑκάστου ἀπ' αὐτῶν*. Ἔτσι, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Νοταρᾶ, τὰ χωράφια βρέθηκαν στὰ χέρια τῶν ἐγγονῶν καὶ δισεγγόνων του, οἱ ὁποῖοι τὰ ἐμφάνιζαν ὡς προικῶα. Τὸ μοναστήρι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐγκαταλείφθηκε, γιατὶ ὅσοι μοναχοὶ πήγαιναν ἐκεῖ *διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Ἁγίου* ἀναγκάζονταν νὰ φεύγουν, ἀφοῦ δὲν εἶχαν γῆ νὰ καλλιεργήσουν. Πέρασαν εἴκοσι χρόνια καὶ ἦλθαν στὸ μοναστήρι δύο ἀδελφοὶ μοναχοὶ ὁ Θεόδουλος καὶ ὁ Βαρλαὰμ Χειλάς[3], πατέρας καὶ θεῖος τοῦ χρονογράφου, οἱ ὁποῖοι *ὑπάγουν ἐκεῖ... καὶ κατοικοῦν χρόνους δώδεκα... Καὶ ἄρχουνται ἔξωθεν καὶ γύροθεν*

1. Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Κυθήρων στὴ διάρκεια τῆς περιόδου τῆς λατινοκρατίας βλ. συγκεντρωμένη τὴ βιβλιογραφία: Χ ρ ύ σ α ς Μ α λ τ έ ζ ο υ, *A Contribution to the Historical Geography of the Island of Kythira during the Venetian Occupation*, Charanis Studies. Essays in Honor of Peter Charanis, Rutgers University Press 1980, σελ. 168-169, σημ. 1, 6, 7.— Βλ., ἐπίσης, τ ῆ ς ἴ δ ι α ς, *Cythère: Société et économie pendant la période de la domination vénitienne*, Balkan Studies 21, 1 (1980), σελ. 33-43, καὶ τ ῆ ς ἴ δ ι α ς, *Le famiglie degli Eudaimonoiannis e Venier a Cerigo dal XII al XIV secolo. Problemi di cronologia e prosopografia*, Rivista di Studi Bizantini e Slavi (— Miscellanea Agostino Pertusi) 2 (1982), σελ. 205-217.

2. Β ε λ ο ύ δ ο υ, *Χρονικόν*, σελ. ε' κέ.

3. Μὲ τὸ ἐπώνυμο Χειλὰς εἶναι γνωστὸς ὁ Ἰωάννης μητροπολίτης Ἐφέσου στὰ τέλη τοῦ 13ου αἰ. Γνωστές, ἐπίσης, εἶναι οἱ λεγόμενες ἐπιστολὲς τοῦ Ψευδο-Ἰωάννου Χειλᾶ (J. G o u i l l a r d, *Après le schisme arsénite. La correspondance inedite du pseudo-Jean Chilas*, Bulletin de la section historique de l'Academie Roumaine 25, 2 (1944), σελ. 1-40.— Σ τ. Κ ο υ ρ ο ύ σ η, *Μανουὴλ Γαβαλᾶς εἶτα Ματθαῖος μητροπολίτης Ἐφέσου (1271/2-1355/60). Α'. Τὰ βιογραφικά*, Ἀθήνα 1972, σελ. 122 κέ.).— Συγγραφέας τῆς μονωδίας *ἐπὶ Κλεόπῃ Παλαιολογίνῃ* φέρεται ὁ Νικηφόρος πρίγκιψ Χειλὰς (Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, τόμ. Δ', Ἀθήνα 1930, φωτοτυπ. ἐπανέκδ. Ἀθήνα 1972, σελ. 144-152· πρβλ. H. H u n g e r, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, τόμ. Α', Μόναχο 1978, σελ. 141)· βλ. καὶ ἐπιστολὴ Γενναδίου Σχολαρίου *τῷ πρίγκιπι Νικηφόρῳ εἰς Πελοπόννησον* (Λ ά μ π ρ ο υ, ὅ.π., τόμ. Β', Ἀθήνα 1912-1924, φωτοτυπ ἐπανέκδ. Ἀθήνα 1972, σελ. 226-227).— Γιὰ τὴν πατρινὴ οἰκογένεια τῶν Χειλάδων βλ. Κ. Ν. Τ ρ ι α ν τ α φ ύ λ λ ο υ, *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν Πατρῶν*, Πάτρα [2] 1980, σελ. 423.

τοῦ ναοῦ καὶ ξεχωνεύουν κύκλοθεν καὶ κτίζουν τεῖχον καὶ περιορίζουν τὸν ναὸν καὶ φράσσουν τοῦτον... Καὶ ἐφυτεύουν τὸ ἀμπέλι... καὶ ἀναστένουν δένδρα, συκαίας καὶ ἀμυγδαλές... Ἀλλὰ στὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς τῶν Χειλάδων στὸ μοναστήρι, ἔφτασε ὁ Γεώργιος Κυπαρισιώτης ἀπὸ τὴν Κρήτη, μεταφέροντας *γραφὴν* τοῦ Φραγγία Βενέριου (Βενιὲρ) ποὺ ἀνῆκε στὴν οἰκογένεια τῶν πρώην Λατίνων ἡγεμόνων τοῦ νησιοῦ καὶ ἦταν *οἰκοκύριος εἰς τὸν ναόν*, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ μοναστήρι ὄφειλε *νὰ δίδῃ κατὰ χρόνον κερὶν τοῦ Αὐθέντη, τοῦ Ἄρχοντος ἐκείνου, λίτρες δεκαέξ. Ἐθλίβησαν* τότε οἱ δύο μοναχοὶ *διὰ τὸ πάχθος, ὡς ὅτι ἐδούλωσε τὸ ἀδούλωτον.* Ὁ Κυπαρισιώτης, ἀφοῦ παρέμεινε ὡς οἰκονόμος τοῦ ναοῦ, ἐμπιστεύτηκε, λίγο πρὶν πεθάνει, τὴν ἡγουμενία στὸν θεῖο τοῦ χρονογράφου. Ὁ νέος ὅμως ἡγούμενος, μολονότι *δίκαιος καὶ πνευματικός*, ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ ὁ ἀνηψιός του, *ἐποίησε συντεκνίαν... καὶ συμπεθερίαν μὲ τοὺς ἐγγόνους καὶ δισεγγόνους ἐκείνου τοῦ πρώτου Πρωτοπαπᾶ τοῦ Νοταρᾶ*, μὲ ἀποτέλεσμα ἀρκετὰ χρόνια μετὰ τὸν θάνατό του ν' ἀναλάβει οἰκονόμος ὁ δισέγγονος τοῦ Νοταρᾶ, Βασίλειος, ὁ ὁποῖος *οὐχ ὑπῆρχε μοναχός, ἀλλὰ παπᾶς κοσμικός.* Ὁ τελευταῖος, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ προπάπου του, κάλεσε στὸ μοναστήρι ὅλη του τὴν οἰκογένεια, καθὼς καὶ τὸν παπὰ Μανόλη Εὐδαιμονογιάννη, συμπέθερο τοῦ πρώην ἡγουμένου Χειλᾶ, καὶ *ἐποίησε... τὸ Μοναστήριον καταγώγιον οἰκεῖον.* Οἱ συγγενεῖς του εἶχαν τόσο πολὺ ἀποθρασυνθεῖ, γράφει ὀργισμένος ὁ χρονογράφος, ὥστε *ἡ νύμφη του ἐκεῖ ἐγέννησε καὶ ὀκτωήμερος λεχὼ ἔτρεχεν ἀδεῶς μέσον τοῦ Μοναστηρίου, καὶ οὐκ ᾐσχύνετο κἄν.* Ὅταν, τέλος, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Νοταρᾶ, ὁ συγγραφέας τοῦ Χρονικοῦ θέλησε νὰ ἐγκατασταθεῖ μὲ ἄλλους μοναχοὺς στὸ μοναστήρι, βρῆκε νὰ τὸ νέμονται γυναῖκες, οἱ ὁποῖες ἐμφανίζονταν ὡς *γονικάρχισσες καὶ κτητόρισσες*, ὑποστηρίζοντας ὅτι τὰ κτήματα ἦταν δικά τους, ἀφοῦ τοὺς τὰ εἶχε προικίσει ὁ προπάπος τους. Ἀδυνατώντας νὰ ἐκδιώξει *τὰ γύναια* αὐτὰ ποὺ λυμαίνονταν *ὡς πλαστοὶ κτήτορες* τὴ μοναστηριακὴ περιουσία, ὁ Χειλὰς ἀναγκάζεται νὰ προσφύγει στοὺς ἄρχοντες, παρακαλώντας τους νὰ φροντίσουν γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ *ὀρφανοῦ καὶ ἀδικημένου* μοναστηριοῦ.

Αὐτὸ εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ περιεχόμενο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Χειλᾶ. Ὁ συγγραφέας του, ὅπως ἐξακριβώνεται ἀπὸ τὸν ἔλεγχο σὲ συγκεκριμένες εἰδήσεις, γνώριζε τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ποὺ σημάδεψαν τὶς τύχες τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του, ἑπομένως τὸ κείμενο ποὺ μᾶς ἄφησε ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητα ἀξιόπιστη πηγή. Ὁ Χειλάς, ἄλλωστε, δὲν ἦταν στερημένος παιδείας. Ὁ ἴδιος σημειώνει ὅτι σὲ ἡλικία 14 περίπου χρονῶν ζοῦσε στὸ μοναστήρι καὶ *ἐμάνθανε γράμματα*[1]. Τὸ Χρονικό του, γραμμένο σὲ τοπικὴ διάλεκτο μὲ λίγες σχετικὰ ἰταλικὲς λέξεις (*δεφεντεύω, ζυγανεύω, μπιτάρω* κ.ἄ.)[2], προδίδει ἄν-

1. Βελούδου, *Χρονικόν*, σελ. ια'.
2. Ὅ.π., σελ. η', θ', κδ'.

θρωπο καλλιεργημένο μὲ πλούσιο λεξιλόγιο, ὁ ὁποῖος χειρίζεται μὲ ἄνεση τὸν γραπτὸ λόγο. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι οἱ ἰδιωματικὲς καὶ ἰδίως οἱ ἀθησαύριστες λέξεις ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Χειλὰς (ὅπως λ.χ. ὁ ἀρχιτεκτονικὸς ὅρος *σφενδόνιον* ἀντὶ τοῦ γνωστοῦ σύνθετου ὅρου *ἐνισχυτικὴ ζώνη*[1]) φαίνεται ὅτι εἶχαν ταλανίσει τὸν Κύριλλο Martini, Λατίνο ἱερωμένο, ὅταν ἐπιχείρησε νὰ μεταφράσει, τὸ 1759, τὸ κείμενο στὴ Βενετία. Ἡ γλώσσα, σημειώνει ὁ Martini, *non è dei tempi buoni, non dei tempi barbari*· πολλὲς λέξεις, συνεχίζει, λείπουν ἀπὸ τὰ λεξικὰ καὶ μᾶλλον πρέπει νὰ εἶναι κρητικές[2].

Ἂς ἐξετάσομε ὅμως τὶς πληροφορίες ἐκεῖνες ποὺ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μᾶς δίνει τὸ κείμενο αὐτὸ τόσο γιὰ τὴν κοινωνικὴ σύνθεση τοῦ νησιοῦ στὸν 15ο αἰ. ὅσο καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ συγγραφέα του. Οἱ βαθμίδες τῆς κυθηραϊκῆς κοινωνικῆς πυραμίδας προσδιορίζονται στὸ Χρονικὸ μὲ σαφήνεια, μολονότι συχνὰ περιγράφονται μὲ ὑπεραπλουστευμένα σχήματα, ὅπως λ.χ. *πάντες οἱ τούτου τοῦ νησίου ἄνθρωποι, μικροί τε καὶ μεγάλοι, ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες, πρεσβύτεροι καὶ νεανίσκοι, ἱερεῖς καὶ μονάζοντες, ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι*[3]. Μετὰ τὴν *Αὐθεντία*, σύμφωνα μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Χειλᾶ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς ἑκάστοτε ἐκπροσώπους τῆς Βενετικῆς Πολιτείας, ἀκολουθοῦν οἱ *τοπάρχοι ἄρχοντες ἢ ἐξάρχοντες ἀπὸ μέρους* καὶ, τέλος, *οἱ ἄνθρωποι τοῦ τόπου ἢ ὁ καθόλου λαός*[4]. Ὡς *τοπάρχους ἄρχοντες* ὁ χρονογράφος ἐννοεῖ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας Βενιὲρ ποὺ εἶχαν μετὰ τὴν τέταρτη Σταυροφορία καταλάβει τὸ νησί[5]. Οἱ Βενιέρ, ὅπως γνωρίζομε, εἶχαν λάβει μέρος στὴν ἐπανάσταση τῶν φεουδαρχῶν τῆς Κρήτης τοῦ 1363 ἐναντίον τῆς Γαληνοτάτης, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ Βενετοὶ μετὰ τὴν καταστολὴ τοῦ κινήματος νὰ κηρύξουν ἔκπτωτη τὴν οἰκογένεια, προσαρτώντας τὸ νησὶ στὸν ἄμεσο ἔλεγχό τους. Ἀργότερα, ὡστόσο, ἡ Βενετία ἀναγνώρισε ὁρισμένα ἀπὸ τὰ δικαιώματα τῶν

1. Ὅ.π., σελ. η΄. Βλ. Α. Ὀ ρ λ ά ν δ ο υ, *Σφενδόνιον*, ΕΕΒΣ 28 (1958), σελ. 401-405.

2. *Copia di un frammento di cronichetta greca che esisteva in mano del Economo Sejano in Cerigo... Traduzione dello stesso frammento in italiano dal signor abbate Cirillo Martini, 1759*: Cod. *Marc. Gr.* VII, 19, coll. 1335, φ. 1. Ἀπὸ ἀνέκδοτα στοιχεῖα τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας γνωρίζομε ὅτι ὁ Κύριλλος Martini περιηγήθηκε ἐπὶ μία τριετία μαζὶ μὲ τὸν Giacomo Nani, *patrone delle navi*, τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου *in qualità di ricercatore di antichi monumenti greci sacri et profani*. Κι ἀκόμη, ὅτι ἔζησε στὴν Κέρκυρα ἄλλα τρία χρόνια, ἀσκώντας τὸ ἐπάγγελμα τοῦ *maestro di logica e belle lettere in un collegio allora appunto eretto*. Ἐπιστρέφοντας στὴ Βενετία, ὁ Marco Cornaro, ἐπίσκοπος τοῦ Murano, τοῦ ἀνέθεσε τὴ διεύθυνση τῆς βιβλιοθήκης του, ἐνῶ ὁ Lorenzo Soranzo τὸν προσέλαβε ὡς δάσκαλο τῶν τριῶν γιῶν του (ASV, *Deputazione ad pias causas*, b. 50).

3. Β ε λ ο ύ δ ο υ, *Χρονικόν*, σελ. δ΄.

4. Ὅ.π., σελ. κβ΄.

5. Γιὰ τὴν οἰκογένεια τῶν Βενιὲρ βλ. F r. T h i r i e t, *A propos de la seigneurie des Venier sur Cerigo*, Studi Veneziani 12 (1970), σελ. 119-210.

ἔκπτωτων ἡγεμόνων τῶν Κυθήρων, παραχωρώντας τους 13 ἀπὸ τοὺς 24 κλήρους ποὺ εἶχαν ἐκεῖ[1]. Σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς κλήρους τῶν Βενιὲρ βρισκόταν καὶ τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, στὸ ὁποῖο εἶχε ἐπιβάλει, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, φεουδαρχικὸ τέλος ὁ Φραγγίας Βενιὲρ (1395-1424). *Ἐκεῖνος γάρ*, διευκρινίζει ὁ Χειλάς, *ἐκράτει τότε μόνος τὸ ἀπὸ μέρους τοῦ τόπου, τὸ νῦν καὶ ὑπὸ τὴν σήμερον ὑπὸ τῶν Βενέρων ἀρχόμενον κατὰ μέρος*[2].

Διακρίνοντας τοὺς ἄρχοντες ἀπὸ τοὺς ἀρχομένους, ὁ συντάκτης τοῦ Χρονικοῦ διαφοροποιεῖ, συγχρόνως, τὸ ξένο ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ἀφοῦ στοὺς πρώτους συγκαταλέγει τοὺς Λατίνους, ἐνῶ στοὺς δεύτερους τὸν ντόπιο πληθυσμό. Μένει, τώρα, νὰ δοῦμε πῶς ἦταν ὀργανωμένοι *οἱ ἄνθρωποι τοῦ τόπου*. Σκόπιμο, ὅμως, εἶναι, πρὶν ἀπὸ κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν προσέγγιση τοῦ θέματος, νὰ σχολιάσομε τὴν πληθυσμιακὴ δομὴ τῶν Κυθήρων. Οἱ ἀριθμοὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ μιλᾶμε εἶναι ἐξαιρετικὰ χαμηλοί. Ἔχομε μὲ λίγα λόγια νὰ κάνομε μὲ μιὰ νησιωτικὴ κοινότητα, ἡ ὁποία τὸ 1470, μία δηλ. δεκαετία περίπου μετὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ Χρονικοῦ, ἀριθμοῦσε 500 μόνον κατοίκους[3]. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς θὰ αὐξηθεῖ τὸν ἑπόμενο αἰώνα σὲ 2.000 ὡς 4.000 ἄτομα καὶ θὰ φτάσει, σύμφωνα μὲ τὶς ἀσφαλεῖς ἀπογραφὲς πληθυσμοῦ ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὸν 18ο αἰ., σὲ 7.500 περίπου ψυχὲς κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βενετοκρατίας[4]. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς 500 αὐτοὺς κατοίκους, ποὺ ζοῦσαν στὰ Κύθηρα τὸν καιρὸ ποὺ ἔγραφε ὁ Χειλάς, ἀνῆκαν σὲ πελοποννησιακὲς οἰκογένειες, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὸ νησὶ κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 10ου αἰ. Γιατὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ Κύθηρα, μὲ τὴν ἀραβικὴ κατάκτηση τῆς Κρήτης τὸν 9ο αἰ. καὶ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν κουρσάρων καὶ Σαρακηνῶν ποὺ ἀκολούθησαν, εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τους, γιὰ νὰ ἐποικιστοῦν ἕναν περίπου αἰώνα ἀργότερα, ὅταν μὲ τὴν ἀνάκτηση τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς εἶχε ἐπικρατήσει στὰ ἑλληνικὰ παράλια σχετικὴ ἠρεμία[5]. Οἱ νέοι οἰκιστὲς ἦταν, κυρίως, Μονεμβασιῶτες ποὺ εἶχαν προωθηθεῖ ἐκεῖ ἀπὸ τὴ γειτονικὴ πελοποννησιακὴ ἀκτή[6]. Ἀργότερα, μὲ τὰ ἐποικιστικὰ μέτρα ποὺ ἔθεσαν σὲ ἐφαρμογὴ οἱ Βενετοὶ ἀπὸ τὸν 13ο αἰ., προστέθηκαν καὶ ἔποικοι ἀπὸ τὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη[7]. Ἀπὸ τοὺς Μονεμβασιῶ-

1. Ὅ.π., σελ. 205-210.— Μ α λ τ έ ζ ο υ, *Cythère*, σελ. 35.

2. Β ε λ ο ύ δ ο υ, *Χρονικόν*, σελ. ι', λε'-λς', σημ. 20.

3. Χρονικὸ τοῦ Giacomo Rizzardo (Γ. Γ κ ί κ α, *Δύο βενετσιάνικα χρονικὰ γιὰ τὴν ἅλωση τῆς Χαλκίδας ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὰ 1470*, Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν 6 (1959), σελ. 231.— Λ. Β α κ α λ ό π ο υ λ ο υ, *Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη² 1976, σελ. 122.— Μ α λ τ έ ζ ο υ, *A Contribution to the Historical Geography*, σελ. 157).

4. Μ α λ τ έ ζ ο υ, ὅ.π., σελ. 157.

5. Ο ἰ κ ο ν ο μ ί δ η, ὅ.π., σελ. 273-275, 279.

6. Μονεμβασιῶτες ἔποικοι ἵδρυσαν, ἄλλωστε, τὸ μοναστήρι κοντὰ στὸν τάφο τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου (Β ε λ ο ύ δ ο υ, *Χρονικόν*, σελ. α', ις').

7. Ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους Κρητικοὺς ἐποίκους ἦταν ὁ Λέων Κασιμάτης: Κ. Σ ά θ α,

τες, ὅμως, ἐκείνους ποὺ εἶχαν πρῶτοι ἐγκατασταθεῖ στὸ νησὶ καὶ ἀποτελοῦσαν τότε τὴν ἄρχουσα τάξη, κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χειλᾶ δὲν εἶχαν ἀπομείνει παρὰ λίγοι κι αὐτοὶ ἀκόμη ποὺ ἐπιζοῦσαν δὲν εἶχαν κοινωνικὴ ἢ οἰκονομικὴ δύναμη (*καθὼς φαίνονται καὶ οὐ φαίνονται μέχρι τὴν σήμερον, ὀνόματι μὲν ψιλῶ καὶ μόνον, πράγματι δὲ οὐδὲν τὸ παράπαν*)[1]. Ἀλλά, ἐνῶ οἱ Μονεμβασιῶτες ἄρχοντες εἶχαν μὲ τὴ βενετικὴ κατάκτηση περιέλθει σὲ παρακμή, μιὰ νέα κοινωνικὴ τάξη ἀρχίζει νὰ διαμορφώνεται στὸ νησὶ ἀπὸ τὸν 15ο αἰ., ἡ ὁποία θὰ ἀποκτήσει σιγὰ σιγὰ ἰσχὺ καὶ θὰ ἀντικαταστήσει τὴν προηγούμενη. Οἱ ἐκπρόσωποί της δὲν ἀνήκουν αὐτὴ τὴ φορὰ σὲ παραδοσιακὲς ἀρχοντικὲς οἰκογένειες τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ τὰ λαϊκότερα κοινωνικὰ στοιχεῖα, ἰδιαίτερα τοὺς βιοτέχνες, ποὺ εἶχαν ἀρχίσει ν' ἀναπτύσσονται ἤδη ἀπὸ τὸν 14ο αἰ. τόσο στὴ βυζαντινὴ Μονεμβασία ὅσο καὶ στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη[2]. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Χειλᾶ στὴν οἰκογένεια Καλούτζη, ἡ ὁποία θὰ κυριαρχήσει γιὰ αἰῶνες στὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν Κυθήρων, εἶναι ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη διαφωτιστική[3]. Ὅταν *ἐξέπεσεν*, σημειώνει ὁ χρονογράφος, *ἡ τρούλλα τῆς ἐκκλησίας... ἐκινδύνευσε νὰ χαλάσῃ τὸ Μοναστήριον*. Μαζεύτηκαν οἱ κάτοικοι, ἔκαναν ἔρανο μεταξύ τους (*ἐμάζωσαν τὴν ἔξοδον*) καὶ ἔστειλαν σακελλάριο στὴ Μονεμβασία μὲ τὸν σκοπὸ νὰ φέρει ἀπὸ κεῖ μαστόρους, γιὰ νὰ ἐπισκευάσουν τὸν ναό. Ἕνας ἀπ' αὐτοὺς ἦταν καὶ *ὁ τοῦ κυροῦ Παύλω Καλούτζη πάππος*, ὁ ὁποῖος *ἀπ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐμπητάρισεν εἰς τοῦτον τὸν τόπον ὡς μάστορας καλός*[4]. Μάστορας, ἐπίσης, ἦταν καὶ ὁ

Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. Ϛ', Ἀθήνα-Παρίσι 1884, σελ. 302.— Πρβλ. Φ ά ν η ς Μ α υ ρ ο ε ι δ ῆ, *Κοινωνία καὶ διοίκηση στὰ Κύθηρα στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ.*, Δωδώνη 7 (1978), σελ. 157.— Μ α λ τ έ ζ ο υ, *Cythère*, σελ. 41.— Δ ή μ η τ ρ α ς Ἀ ν δ ρ ι τ σ ά κ η-Φ ω τ ι ά δ η, *Ἀνέκδοτο γενεαλογικὸ δένδρο τῆς οἰκογένειας Λέοντος Κασιμάτη*, Κυθηραϊκὰ Μελετήματα, Ἀθήνα 1982, σελ. 65, σημ. 3 (ὅπου διευκρινίζεται ὅτι τὸ τοπωνύμιο Σκιλλοῦ, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὡς τόπος καταγωγῆς τοῦ Κασιμάτη, εἶναι κρητικὸ καὶ ὄχι πελοποννησιακό).

1. Β ε λ ο ύ δ ο υ, *Χρονικόν*, σελ α'.

2. Γιὰ τὰ οἰκονομικὰ προνόμια ποὺ εἶχαν οἱ κάτοικοι τῆς Μονεμβασίας βλ. γενικὰ Δ. Α. Ζ α κ υ θ η ν ο ῦ, *Le despotat grec de Morée*, ἔκδ. βελτιωμένη μὲ προσθῆκες, τόμ. Α', Λονδίνο. Variorum, 1975, σελ. 83, 333, τόμ. Β', σελ. 116-120, 390 (πρβλ. καὶ Ν. Σ β ο ρ ώ ν ο υ, *Ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα στὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία*, Ἐθνικὸν Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Ἐπίσημοι λόγοι ἐκφωνηθέντες κατὰ τὸ ἔτος 1975-1976 20 (1978), σελ. 340).— Γιὰ τὶς οἰκονομικὲς δραστηριότητες τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη βλ. Σ τ. Ἀ λ ε ξ ί ο υ, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία καὶ ἡ ἐποχή της. Μελέτη φιλολογικὴ καὶ ἱστορική*, Ἀθήνα 1985, σελ. 45 κέ., καὶ τ ο ῦ ἴ δ ι ο υ, *Κοινωνία καὶ οἰκονομία στὴν Κρήτη κατὰ τὸν 16ο καὶ 17ο αἰ.*, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. Γ', [Ἀθήνα] 1974, σελ. 208.

3. Γιὰ τὴν οἰκογένεια Καλούτση βλ. Μ. Π ε τ ρ ό χ ε ι λ ο υ, *Ἀνέκδοτος γενεαλογία οἰκογενείας Καλούτση*, Κυθηραικὰ Μελετήματα, ὅ.π., σελ. 21-50 (ὅπου λανθασμένα ἡ οἰκογένεια ἀναφέρεται ὡς κρητική)

4. Β ε λ ο ύ δ ο υ, *Χρονικόν*, σελ. ζ'-η'.

Γεώργιος Κυπαρισιώτης ποὺ εἶχε ἔλθει ἀπὸ τὴν Κρήτη ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Βενιέρ. Ὁ Χειλάς, μάλιστα, διασώζει στὸ Χρονικό του καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐργαλείων ποὺ εἶχε φέρει μαζί του, τὴ *βαρέα*, τὰ *σκαπέτια*, τὰ *φθιάρια*, τὶς *μανάρες*, τὰ *χαλκώματα* καὶ τὶς *σκλαβῆνες*[1]. Τὰ νέα αὐτὰ λαϊκὰ στοιχεῖα ποὺ πότε ἀπὸ τὴ Μονεμβασία καὶ πότε ἀπὸ τὴν Κρήτη εἶχαν φτάσει ἀρχικὰ στὸ νησὶ γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τὶς ἀνάγκες τῶν κατοίκων καὶ τελικὰ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ, μετασχηματίστηκαν κοινωνικὰ καὶ κατέληξαν νὰ ἀποτελέσουν τὸν πρῶτο πυρήνα τῆς ἀστικῆς τάξης τῶν Κυθήρων. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ μέλη τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς τάξης, τὰ ὁποῖα κατέλαβαν τὴ θέση ποὺ εἶχαν παλαιότερα οἱ βυζαντινοὶ ἄρχοντες ἀπὸ τὴ Μονεμβασία, πολὺ ἀργότερα, τὸ 1572, ὡς *fidelissimi sudditi e cittadini di questo luoco* θὰ ζητήσουν ἀπὸ τὸν Γενικὸ Προνοητὴ τῆς Κρήτης τὴν ἀναγνώριση τοῦ τοπικοῦ συμβουλίου τους μὲ τὴν καθιέρωση κλειστοῦ ἀριθμοῦ μελῶν, γιὰ νὰ μὴ μποροῦν νὰ εἰσχωροῦν σ' αὐτὸ ἄτομα κατώτερων κοινωνικῶν τάξεων[2]. Ἔτσι, ἡ κυθηραϊκὴ κοινωνία, ἄτυπη στὴν ἀρχὴ κι ἀνάμεικτη ἀπὸ διάφορα ἐποικιστικὰ στοιχεῖα, ἀναγκασμένη νὰ ἀναπτυχθεῖ μέσα σ' ἕνα χῶρο φτωχό, ἄγονο καὶ περιορισμένο, δανείζεται ἤ, καλύτερα, τροφοδοτεῖται μὲ κοινωνικὰ στοιχεῖα τῶν γειτονικῶν της κέντρων ποὺ θὰ τὴ βοηθήσουν νὰ διαμορφώσει τὴ δική της φυσιογνωμία. Καθὼς τὰ πιὸ κοντινά της κέντρα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ἄλλωστε, ἐξαρτᾶται κατὰ καιροὺς διοικητικά, εἶναι ἡ Κρήτη καὶ ἡ Μονεμβασία, ὅπου τὰ λαϊκότερα κοινωνικὰ στρώματα ἔχουν ἤδη ἐπιτύχει ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τοῦ τόπου τους, προσεταιρίζεται κατ' ἀνάγκην λαϊκὰ στοιχεῖα. Τὰ τελευταῖα ἐξελίσσονται βαθμιαῖα σὲ ἀστικὰ καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔχουν ν' ἀντιμετωπίσουν ἀντίδραση ἀπὸ ἰσχυρότερη τάξη, ἀφοῦ οἱ εὐγενεῖς ἀπουσιάζουν, ἐπιβάλλονται καὶ συγκροτοῦν τὴν πρώτη τάξη τῆς κοινωνικῆς διαστρωμάτωσης τῶν Κυθήρων, τὴν τάξη τῶν *cittadini*, τῶν *potenti* τοῦ νησιοῦ[3]. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι ἡ τάξη αὐτὴ περιέλαβε καὶ τοὺς ἀπογόνους τῶν νόθων παιδιῶν τῶν Λατίνων φεουδαρχῶν[4].

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἔμμεση μαρτυρία τοῦ Χειλᾶ γιὰ τὴ γένεση τῆς τάξης τῶν ἀστῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν ἀκόμη στὰ χρόνια του ἐντελῶς διαφοροποιηθεῖ, οἱ εἰδήσεις ποὺ παρέχει τὸ Χρονικό του γιὰ τὴ θέση τοῦ κλήρου εἶναι ἄμεσες καὶ συγκεκριμένες. Μὲ βάση τὸ ἱστορικὸ τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, οἱ ἱερωμένοι, κοσμικοὶ καὶ μοναχοί, ζοῦσαν καλλιεργώντας τὴ γῆ ποὺ

1. Ὅ.π., σελ. ιβ'.

2. Χ ρ ύ σ α ς Μ α λ τ έ ζ ο υ, *Ἡ κρητικὴ οἰκογένεια Κλαδούρη καὶ τὸ συμβούλιο τῶν εὐγενῶν στὰ Κύθηρα*, Θησαυρίσματα 12 (1975), σελ. 257.

3. Βλ. γιὰ τοὺς *cittadini* καὶ τὴ διαμόρφωσή τους σὲ κλειστὴ τάξη Μ α υ ρ ο ε ι δ ῆ, ὅ.π., σελ. 157-161.— Μ α λ τ έ ζ ο υ, *A Contribution to the Historical Geography*, σελ. 155.

4. Μ α υ ρ ο ε ι δ ῆ, ὅ.π., σελ. 157.— Μ α λ τ έ ζ ο υ, *Cythère*, σελ. 42.

ἀνῆκε στὴν ἐκκλησία. Τὸ μοναστήρι κατέβαλλε ἐτήσιο τέλος στοὺς Λατίνους φεουδάρχες, παρόλο ποὺ ὅλη του ἡ περιουσία ἀριθμοῦσε μερικὲς μόνο συκιὲς κι ἀμυγδαλιές, κάποτε καὶ κάποιο ἀμπέλι. Ἡ ἔνδεια, ὅμως, τῶν κατοίκων γινόταν πολλὲς φορὲς ἡ αἰτία καταπατήσεων τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναφύονται ἔριδες ἀνάμεσα στοὺς κληρικοὺς καὶ τοὺς λαϊκοὺς γιὰ τὴ διεκδίκηση τῆς κυριότητας τῆς καλλιεργούμενης γῆς. Οἱ ἱερωμένοι, ἐκτὸς ἀπὸ γεωργοί, ἦταν συχνὰ καὶ τεχνίτες, ὅπως δηλώνει ἡ περίπτωση τοῦ Βασιλείου Νοταρᾶ, ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέρος στὶς οἰκοδομικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν ἐπαναστέγαση τῆς ἐκκλησίας ποὺ ἔσταζε[1]. Ἂς καταγραφεῖ, ἐπίσης, ἐδῶ ἡ πληροφορία γιὰ τὶς διάφορες ζητεῖες (τὴν *ἔξοδον τῶν ἀνθρώπων τοῦ τόπου*) ποὺ ὀργάνωνε κατὰ καιροὺς τὸ μοναστήρι, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὰ ἔξοδα τῶν ἐπισκευῶν τοῦ ναοῦ[2]. Κι ἀκόμη ἡ μαρτυρία γιὰ τὴν οἰκολογικὴ διάρθρωση τοῦ νησιοῦ μὲ τὴ δημιουργία γύρω ἀπὸ τὸ μοναστήρι οἰκιστικοῦ χώρου ποὺ τὸν κατοικοῦσαν ἀρχικὰ οἱ οἰκογένειες τῶν ἱερέων, οἱ ὁποῖες ἦταν συνήθως πολυάριθμες.

Ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κατάθεση τοῦ Χειλᾶ γιὰ τὸν κοινωνικὸ περίγυρο τῆς ἐποχῆς του, ἡ ὁποία διασώζεται στὴν ἔκθεση πρὸς τοὺς Βενιέρ, τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ χρονικὴ στιγμὴ τῆς συγγραφῆς αὐτῆς τῆς πηγῆς συμπίπτει μὲ τὰ πρῶτα χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν τὴν ἅλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Τούρκους μᾶς ἐπιβάλλει νὰ προβοῦμε καὶ σὲ κάποιες ἄλλες ἱστορικὲς ζητήσεις ποὺ ἔχουν σχέση τόσο μὲ τὸν χρόνο ὅσο καὶ μὲ τὸν χῶρο, ὅπου γράφτηκε τὸ κυθηραϊκὸ Χρονικό. Ὁ Χειλὰς γνώριζε ὅτι ἡ Πόλη τῶν Πόλεων εἶχε ὁριστικὰ χαθεῖ, ὅπως δὲν ἀποκλείεται, ἐπίσης, νὰ γνώριζε ὅτι στὴ διπλανὴ Κρήτη ἕνα ἐπαναστατικὸ κίνημα μὲ ἀρχηγὸ τὸν Σήφη Βλαστὸ εἶχε ὀργανωθεῖ ἀμέσως μετὰ τὴν πτώση τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας σὲ μιὰ χιμαιρικὴ ἀπόπειρα γιὰ τὴν ἀποτίναξη τοῦ βενετικοῦ ζυγοῦ[3]. Ἀλλὰ γιὰ τὸν Κυθήριο ἱερώμενο, ποὺ τὰ αἰσθήματά του πρέπει νὰ ἀντανακλοῦν καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν ὀλιγάριθμων συμπατριωτῶν του, ἡ Κωνσταντινούπολη ἀποτελοῦσε ἐδῶ καὶ δυόμισι αἰῶνες μιὰν ἁπλὴ ἀνάμνηση. Εὔλογο, λοιπόν, εἶναι ἡ ἀπώλειά της, ἂν κρίνομε ἀπὸ τὴν ἀπουσία ἀναφορῶν σ' αὐτήν, νὰ ἀντιμετωπίστηκε μὲ σχετικὴ ἀδιαφορία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, πάλι, μεριὰ ἡ βενετικὴ κυριαρχία ἀντιπροσώπευε τὴν ἀσφάλεια, ἡ ὁποία ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῶν κατοίκων τοῦ μικροῦ νησιοῦ του, ποὺ εὔκολα κινδύνευε νὰ γίνει λεία ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν. Ὅταν οἱ Βενιὲρ κατέλαβαν τὰ Κύθηρα, γράφει ὁ Χειλάς, ἡ χρόνια ἀνασφάλεια ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸ νησί, ἀπομονωμένο ὅπως ἦταν ἀπέναντι στὶς

1. Βελούδου, *Χρονικόν*, σελ. κ'.
2. Ὅ.π., σελ. η', ιζ'.
3. Βλ. γιὰ τὴν κρητικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1453-1454 Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἡ ἐν Κρήτῃ συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (1453-1454) καὶ ἡ νέα συνωμοτικὴ κίνησις τοῦ 1460-1462*, Ἀθήνα 1960.

βραχώδεις ἀκτὲς τοῦ Μαλέα, ἐξακολουθοῦσε ἀκόμη νὰ ὑπάρχει καὶ οἱ ντόπιοι *ἐφοβοῦντο τὸ καθ' ἡμέραν*[1]. *Μετὰ ταῦτα*, συνεχίζει, *ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ὁ Θεός... καὶ ἐξανέτειλεν ἡ ὑπέρλαμπρος Αὐθεντία ἡμῶν, ἡ θεοφρούρητος, τὸ Κουμούνιον, λέγω, τῆς Βενετίας... καὶ ἐκράτησε τῆς χειρὸς ἡμῶν τῆς δεξιᾶς, καὶ ἔστησεν ἐπὶ πέτραν στερεὰν τοὺς πόδας ἡμῶν, καὶ κατεύθυνε τὰ διαβήματα ἡμῶν εἰς ὁδὸν εὐθεῖαν... καὶ ἐπῆραν ἄνεσιν οἱ ὀλίγοι ἄνθρωποι ἐκεῖνοι καὶ ἤρξαντο κατὰ μικρὸν αἰσθάνεσθαι ἀνέσεως, ἥπλωσαν πάντες καὶ ἐπίασαν τὸν τόπον τοῦτον... καὶ πάλιν καὶ κάστρα καὶ ναοὺς ἐποίουν*[2]. Ἂν ἡ ἔκθεση τοῦ χρονογράφου ἀπευθυνόταν πρὸς τὶς βενετικὲς ἀρχές, θὰ μποροῦσε, ἴσως, νὰ ἑρμηνεύσει κανεὶς τὸν ὕμνο τοῦτο πρὸς τὴ Βενετικὴ Πολιτεία ὡς κολακεία ἀπέναντι στοὺς κρατοῦντες, μὲ σκοπὸ νὰ ἐπιτύχει ὁ συντάκτης θετικὰ γιὰ τὸ συμφέρον τοῦ μοναστηριοῦ ἀποτελέσματα. Ἀλλὰ ἡ ἔκθεση προοριζόταν νὰ διαβαστεῖ ἀπὸ τοὺς Βενιὲρ καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς Γαληνοτάτης, δεδομένου ὅτι ἐκεῖνοι ἦταν οἱ ἄμεσα ἐνδιαφερόμενοι γιὰ τὴν τύχη τοῦ μοναστηριοῦ πού ἀνῆκε στὴ δικαιοδοσία τους καὶ συνεπῶς ἐκεῖνοι ὄφειλαν νὰ εἶναι καὶ οἱ ὑπερασπιστές του. Ἄρα, ὁ Χειλάς, ἐκφράζοντας τὰ φιλοβενετικά του αἰσθήματα, διαπνέεται πραγματικὰ ἀπ' αὐτά, ἀφοῦ δὲν ἔχει λόγο νὰ ὑποκρίνεται. Δὲν περιορίζεται, ἄλλωστε, στὴν ἐξύμνηση τῆς Βενετίας, ἀλλά, προχωρώντας ἀκόμη πιὸ πέρα καὶ παραβλέποντας τὴ χαμένη αὐτονομία τῆς πατρίδας του, συλλαμβάνει τὶς ἱστορικὲς ἀνάγκες τοῦ καιροῦ του. Ἡ Βενετία εἶναι, σύμφωνα μὲ τὸν Χειλά, τὸ μόνο χριστιανικὸ κράτος πού εἶναι ἱκανὸ ν' ἀναλάβει τὶς ὑποχρεώσεις του ἀπέναντι στὴ χριστιανοσύνη, ἡ ὁποία πλήττεται ἀπὸ τοὺς ἄπιστους Τούρκους. Στὴ θέση δηλαδὴ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας πού ἔχει καταλυθεῖ ὁ Κυθήριος χρονογράφος τοποθετεῖ τὴ Βενετία. Αὐτὸ τὸ νόημα ἔχει, προφανῶς, ἡ φράση, τὴν ὁποία θέτει ὡς κατακλείδα τοῦ ἐγκωμίου του πρὸς τὴ Βενετικὴ Πολιτεία: *καὶ κατακυριεύομεν τῶν ἀθέων Τούρκων, ὥσπερ καὶ πρώην προγενέστεροι καὶ εὐτυχεῖς βασιλεῖς καὶ εὐλαβέστατοι τῇ χάριτι καὶ βοηθείᾳ τῆς παντοδυνάμου Τριάδος, μέχρι τοῦ νῦν καὶ ἄμποτε καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων*[3]. Μεταβιβάζοντας μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸν ρόλο τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων στὴν πόλη τοῦ Ἁγίου Μάρκου, θεωρεῖ αὐτόματα τὴν τελευταία ὡς κληρονόμο τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ἰδεολογικὴ αὐτὴ τοποθέτηση ἀπηχεῖ τὸ κοινὸ αἴσθημα πού ἐπικρατοῦσε σὲ ἕνα μεγάλο ποσοστὸ τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχαν μετὰ τὴν τέταρτη Σταυροφορία ὑπαχθεῖ στὴ βενετικὴ κυριαρχία.

Ἡ στάση, βέβαια, αὐτὴ προϋποθέτει ὅτι μὲ τὴ λατινικὴ κατάκτηση δὲν εἶχε δημιουργηθεῖ ἰδιαίτερη ἔνταση ἀνάμεσα στὸ ντόπιο καὶ στὸ ξένο στοι-

1. Βελούδου, *Χρονικόν*, σελ. β'.— Πρβλ. καὶ Μαλτέζου, *A Contribution to the Historical Geography*, σελ. 171, σημ. 33.

2. Ὅ.π., σελ. β', ε'.

3. Ὅ.π., σελ. γ'.

χεῖο. Στὰ Κύθηρα, πράγματι, ὄχι μόνο δὲν παρατηρεῖται σύγκρουση μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, ἀλλὰ ἡ διεργασία τῆς προσέγγισης κατακτητῶν καὶ κατακτημένων, ὀλιγάριθμων καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρές, τὴν ὁποία εἶχε ἐγκαινιάσει ἡ συμφιλιωτικὴ πολιτικὴ τῶν Βενιέρ, εἶχε προοδευτικὰ ὁδηγήσει σὲ ἑλληνολατινικὴ συνύπαρξη[1]. Ἡ μαρτυρία τοῦ Χειλᾶ γιὰ τοὺς δεσμοὺς ποὺ εἶχαν ἀναπτυχθεῖ ἀνάμεσα στὸν θεῖο του, ἡγούμενο τοῦ μοναστηριοῦ ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δεύτερης δεκαετίας τοῦ 15ου αἰ., καὶ τὸν μισὲρ Μπλάζιο (Biagio) Βενιὲρ (1424-1449), διάδοχο τοῦ Φραγγία, εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς εἰρηνικῆς αὐτῆς συμβίωσης. Ἦλθε, γράφει ὁ συντάκτης τοῦ Χρονικοῦ, ὁ μισὲρ Μπλάζιο στὸ νησί, *ἤκουσε περὶ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τὴν εὐλάβειαν καὶ τὰ λεγόμενα θαύματα, ἐπειδὴ ἦταν φιλοκλήσιος καὶ φιλομόναχος· καὶ ἐπῆγεν ἐκεῖ εἰς προσκύνησιν τοῦ Ἁγίου.* Συνάντησε τὸν ἡγούμενο, *ἐγνωρίσθησαν, συνεκάθισαν, συνομίλησαν, γέροντες ὄντες καὶ οἱ δύο, ἠγαπήθησαν εἰς ὑπερβολὴν καὶ οἱ δύο σφόδρα.* Φαίνεται, μάλιστα, ὅτι ὁ Λατίνος ἡγεμόνας δὲν ἄργησε νὰ ὑποστεῖ τὴν ἐπίδραση ποὺ ἀσκοῦσε στοὺς κατοίκους ἡ λατρεία τοῦ τοπικοῦ ἁγίου, γιατί, συνεχίζει ὁ χρονογράφος, ἀποφάσισε ν' ἀπαλλάξει τὸ μοναστήρι ἀπὸ τὸ τέλος, ὅταν ὁ Ἅγιος Θεόδωρος *ἐν νυκτερινῇ φαντασίᾳ ὤφθη τῷ ἄρχοντι κυρῷ Βλασίῳ ἐν τῇ Βενετίᾳ, φοβερῶς ἐπισκήπτουσα καὶ φόβον ἐμποιοῦσα αὐτῷ περὶ τούτου*[2]. Εὔκολα, λοιπόν, καὶ μόνον ἀπὸ τὴν ἁπλοϊκὴ περιγραφὴ αὐτοῦ τοῦ περιστατικοῦ, μπορεῖ κανεὶς νὰ κατανοήσει ὅτι οἱ Λατίνοι κυρίαρχοι τοῦ νησιοῦ δὲν ἀντιμετωπίστηκαν ἀπὸ τὸν ντόπιο πληθυσμὸ ὡς κατακτητὲς καὶ ὅτι ἡ λατινικὴ κατάκτηση δὲν ἦταν παρὰ μιὰ εἰρηνικὴ ἀλλαγὴ καθεστῶτος. Στὴ διάρκεια τῆς βυζαντινῆς περιόδου, ἐξάλλου, τὰ Κύθηρα ἀποτελοῦσαν μιὰ παραμελημένη καὶ ἀσήμαντη ἐπαρχία ποὺ τὴ διοικοῦσαν, ὄχι πάντα χωρὶς βιαιότητα, ἐκπρόσωποι τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ἐπεισόδιο τοῦ οἰκτροῦ θανάτου ποὺ βρῆκε, στὰ τέλη πιθανότατα τοῦ 12ου αἰ., ὁ βυζαντινὸς διοικητὴς τοῦ νησιοῦ στὴ διάρκεια ἐπαναστατικοῦ κινήματος τῶν κατοίκων, οἱ ὁποῖοι ἀγανακτισμένοι ἀπὸ τὶς αὐθαιρεσίες του τὸν σκότωσαν μὲ λιθοβολισμό[3]. Ἑρμηνεύομε, ἔτσι, γιατὶ δὲν ἀντιδρᾶ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ὅταν οἱ Λατίνοι κατακτοῦν τὸ νησὶ κι ἀκόμη γιατί, ὅταν πέφτει ἡ Κωνσταντινούπολη στὰ χέρια τῶν Τούρκων, ἡ νησιωτικὴ αὐτὴ κοινότητα αἰσθάνεται ἀσφαλὴς κάτω ἀπὸ τὴν προστατευτικὴ ἐξουσία τῆς πολιτείας τοῦ Ἁγίου Μάρ-

1. Βλ. γιὰ τὴ συμφιλιωτικὴ πολιτικὴ ποὺ ἐφάρμοσαν οἱ Βενιὲρ στὰ Κύθηρα Thiriet, ὅ.π., σελ. 203 κέ.

2. Βελούδου, *Χρονικόν*, σελ. ιδ'-ιε'.—Ὑπενθυμίζω, ἐπίσης, ὅτι τὸ Χρονικὸ εἶναι γραμμένο ἑλληνικά, πράγμα ποὺ σημαίνει εἴτε ὅτι ὁ Χειλάς, μὴ γνωρίζοντας ἰταλικὰ εἶχε παραδώσει τὴν ἔκθεσή του στοὺς Βενιέρ, οἱ ὁποῖοι φρόντισαν νὰ τὴ μεταφράσουν, εἴτε, πιθανότατα, ὅτι οἱ Βενιὲρ γνώριζαν ἑλληνικά.

3. Σάθα, ὅ.π., σελ. 301-302· πρβλ. Μαλτέζου, *Le famiglie degli Eudaimonoiannis*, σελ. 207.

κου, ἕτοιμης ν' ἀντιμετωπίσει τὸν ἐξωτερικὸ ἐχθρὸ ποὺ ἀπειλεῖ ὅλο τὸν χριστιανικὸ κόσμο.

Τὸ Χρονικὸ τοῦ Χειλᾶ, ἂν τὸ δοῦμε μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα, γραμμένο ἀπὸ ἕναν ταπεινὸ μοναχό, ὁ ὁποῖος ζεῖ στὰ χρόνια ποὺ σημάδεψαν τὴν ἱστορικὴ καμπὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, μία ἰδιαίτερα χρήσιμη πηγὴ γιὰ τὴ μελέτη τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῶν ἰδεολογικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ λατινοκρατούμενου ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀπέναντι στὴ μεταβαλλόμενη πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς του.

ΧΡΥΣΑ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ